

HANS DEN BESTEN^{†*}*Eikel, nozem, piegem* en andere Jiddisch-Bargoense etymologieën¹

Abstract – This article is a second and final sequel to an earlier study on the morphophonology of Yiddish hebraisms in Dutch and Dutch slang. It concerns eleven Yiddish borrowings, which – but for *hebbes* and *prinsemarij* – are all hebraisms: 1 *eikel* ‘dumbo’, 2 *gossiemijsne* ‘good gracious’, 3 *hebbes* ‘gotcha’, 4 *kloffie* ‘gear’, 5 *nozem* ‘rowdy’, 6 *piegem* ‘{strange / smart} fellow’, 7 *porum* ‘face’, 8 *prinsemarij* ‘police’, 9 *smeris* ‘cop’, 10 (*in de*) *smiezen* ‘(in) focus’ and 11 *Sod(d)em* ‘[nickname for the town of] Winschoten’. Substantially new etymologies are drawn for these words six of which contain Hebraic-Yiddish morphemes: enclitic *-eine* ‘1Pl’, masculine plural *-em* and feminine singular *-es* (2, 6-10), while *kloffie* and *hebbes* represent a Hebrew N + N collocation and a clipped Yiddish sentence respectively. Since most Hebraisms have partially or fully lost their original readings (1-2, 4-7, 10-11) while many etymons evidence a complex historical phonology or morphology (2, 4-6, 8, 10-11), a morphophonology-oriented approach is called for.

1 Inleiding

Wie zich een tijdje met Bargoense bronnen bezighoudt, merkt al snel dat er met de etymologie van Bargoense jiddicismen – en dan vooral van de hebraïsmen daaronder – van alles mis is.

Om te beginnen etymologiseert onze hoofdbron, Moormann (1932-1934, 2002), zulk soort jiddicismen op basis van hun Asjkenazisch-Hebreeuwse tegenhangers, wat ten onrechte grote veranderingen tussen het Jiddisch en het Bargoens suggereert (Den Besten 2006). Ook zijn jiddicismen niet altijd als zodanig herkend. Hiertoe reken ik woorden als *eikel*, *prinsemarij* en *smiezen*. Verder zijn er jiddicismen waarvoor geen breed gedragen etymologie bekend is, zoals *piegem* en *Soddem* / *Sodem* ‘Winschoten’, of waarvan de standaard-etymologie onvolledig of zelfs onjuist is, zoals *smeris* respectievelijk *kloffie*. ‘Onjuist’ zeg ik op eigen gezag; zie verder paragraaf 4.4 van dit artikel. Overigens zal in paragraaf 4.3 beargumenteerd worden dat de welbekende afleiding van *smeris* uit JIDD. *sjmiere* ‘wacht’ niet zozeer onvolledig is (vanwege de onverklaarde finale <s>), als wel onjuist (en daardoor onvolledig).

* Hans den Besten is op 19 juli jl. onverwachts overleden; dit artikel was ter perse, maar hij heeft de drukproeven ervan niet meer zelf kunnen corrigeren. Hans den Besten was een taalkundige met een onwaarschijnlijk brede belangstelling en kennis, van de theoretische taalkunde tot en met de etymologie. Zijn bijdragen aan TNTL lagen met name op dat laatste gebied. Wij betreuren zijn vroege overlijden en zijn dankbaar dat we dit artikel van hem nog kunnen publiceren. *Redactie TNTL*.

¹ Nogmaals naar aanleiding van J.G.M. Moormann, *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk, met een nieuw, nagelaten deel*, bezorgd door Nicoline van der Sijs, met een inleiding van Enno Endt. Amsterdam-Antwerpen: L.J. Veen, 2002. – Aan dit slotartikel gingen Den Besten 2006 en Den Besten 2008b vooraf.

De basisfout lijkt in alle gevallen een gebrek aan aandacht voor de formele, dat wil zeggen morfonologische aspecten van Jiddische en met name Hebreeuws-Jiddische woorden. Die aandacht is eens te meer nodig, omdat Jiddische en Bargoense hebraïsmen nogal eens van hun oorspronkelijke (Hebreeuwse) betekenis weg kunnen schuiven – zoals JIDD. *chattes* ‘{slecht / arm} mens’ uit HEBR. *ḥattāp* ‘zonde, zondoffer’ en BRG. *gozer* ‘kerel’ uit JIDD. *chosen* ‘bruidegom’ (HEBR. *ḥāpan*). Het is mijns inziens om die reden dat woorden als *nozem*, *piegem* en *porum* zich tot nog toe tegen een oplossing van hun etymologie verzet hebben, al zijn er bij *piegem* kleine resten van de oorspronkelijke betekenis over.

In dit artikel wil ik laten zien hoe met een mix van bronnenonderzoek en een ‘formalistische’ benadering – waarbij we morfonologisch ‘terugrekenen’ naar een of meer potentiële Hebreeuwse bronnen – een aantal woorden voor het eerst een Jiddische etymologie kunnen krijgen, terwijl de overige woorden van een nieuwe Jiddische etymologie voorzien kunnen worden. Op twee gevallen na gaat het hierbij om hebraïsmen. Ik ben mij ervan bewust dat mijn terugrekenmodel als een onorthodoxe benadering van de etymologie kan overkomen. Toch is dit maar schijn. Woorden uit verschillende talen of taalfasen op formele gronden naast elkaar leggen en daar dan een historisch-semantische ontwikkeling bij bedenken komt meer voor in de etymologie. Maar mijn formalistische benadering van Jiddische hebraïsmen is geen tovermiddel: zonder de linguïstische details van een door Jaap Meijer voor ons bewaard joods volksverhaal uit Winschoten had ik bij gebrek aan heldere resultaten paragraaf 4.5 – over de bijnaam *Soddem* / *Sodem* voor Winschoten – niet geschreven.

Dit artikel ziet er nu verder als volgt uit: na de introductie van mijn Bargoense en ander bronnenmateriaal in paragraaf 2 zal ik in paragraaf 3 een paar concrete feilen in de Jiddisch-Bargoense etymologie behandelen. Daarna bespreek ik in paragraaf 4 een aantal Bargoense c.q. colloquiale woorden waarvoor een etymologie ontbreekt of waarvan de standaardetymologie feilen vertoont. Ze worden in vijf subparagrafen behandeld: (a) twee eenvoudige jiddicismen: *eikel* en *hebbes* (par. 4.1), (b) gevallen waar een versteend Hebreeuws-Jiddisch meervoudsmorfeem niet herkend is: *piegem*, *porum* en *prinsemarij* (par. 4.2), (c) andere gevallen van niet-herkende morfologie: *gossiemijne*, *smeris*, *smiezen* (par. 4.3), (d) overige: *kloffie*, *nozem* en *Soddem* / *Sodem* (par. 4.4 en 4.5).

2 Bronnen, talen en taalvariëteiten

2.1 Bronnen voor het Bargoens

Bij ontstentenis van een Nederlandse tegenhanger van Wolf (1985) moet ik weer net als in Den Besten (2006) een beschrijving geven van mijn Bargoense ‘apparaat’. Het aantal bronnen is inmiddels gegroeid.

Ik zal wederom naar een bron in Moormann (2002) verwijzen met ‘br’ met onmiddellijk aansluitend het desbetreffende nummer, en bij meer dan één bron met ‘brn’ plus een opsomming van de desbetreffende nummers. Uitzonderingen zijn br32 en br56, die ik naar hun titels zal aanduiden met ‘BT’ (*De Boeventaal*) respectievelijk ‘GR’ (*De Gabbertaal*) en die ik zal citeren naar de editie Sanders (1999).

Daarnaast gebruik ik voor Amsterdams Bargoens verder nog het *Bargoens woordenboek* van Endt & Frerichs (1974) [BW] alsook de lijstjes woorden in Berns (1993: 43-44, 50). En verder zijn er de bronnen voor Bargoens en Jiddisch c.q. Post-Jiddisch Nederlands in Winschoten en de provincie Groningen: Potjewijd (1977: 153-189) [PW], Steenhuis (1978: 57-59) [SH], Meijer (1984), Postmus (1992) en Van Bekkum (1999) [VB]. Tenslotte zijn er nog het autobiografische Van Aalst (1946/1975) [VA-A resp. VA] en het werk van Van Iependaal, bij wie ik me beperk tot Van Iependaal (1935), (1937), (1938) en (1957).

Overigens citeer ik uit bronnen die overschrijven uit andere bronnen (brn 58-59, GT) alleen die (delen van) lemma's waarvan ik denk dat ze oorspronkelijk zijn. Dit heeft tot gevolg dat ik nog minder dan voorheen uit de GT kan citeren, omdat me gebleken is dat de GT behalve aan Moormann (1932-1934) en aan Israel Querido's *Jordaan*-cyclus ook veel aan *Polletje Piekhaar* van Van Iependaal (1935) ontleend heeft.²

2.2 Overige bronnen

Voor het Jiddisch en Hebreeuws maak ik gebruik van de gebruikelijke woordenboeken. Voor het Nederlandse Jiddisch [NJ] en het Post-Jiddisch Nederlands [PJN] zijn er Beem (1975) en Van de Kamp & Van der Wijk (2006) [voortaan, naar de titel: KN], terwijl Voorzanger & Polak (1915) [V&P] – vanwege het rehebraïseren van Jiddische hebraïsmen – als indirecte bron gebruikt zal worden. Voor het Duitse Jiddisch [DJ] c.q. het Post-Jiddisch Duits [PJD] zijn er Weinberg (1973), Althaus (2003) en Klepsch (2006), en voor het Rotwelsch (Duits Bargoens) Avé-Lallemant (1862) [AL], Kluge (1901) en Wolf (1985). En voor jiddicismen in alle variëteiten van het Duits Stern (2000).

2.3 Talen en variëteiten

De volgende talen en/of variëteiten zullen onderscheiden worden:

- (a) Nederlands en Duits
- (b) Bargoens [BRG.] en zijn Duitse tegenhanger het Rotwelsch [ROTW.]
- (c) Jiddisch [JIDD.], waar nodig onderscheiden in West-Jiddisch [WJ], Oost-Jiddisch [OJ], Nederlands Jiddisch [NJ], Duits Jiddisch [DJ]
- (d) Post-Jiddisch Nederlands en Duits [PJN resp. PJD]
- (e) Hebreeuws [HEBR.] volgens een gereconstrueerde normuitspraak, waar nodig nader gespecificeerd als bijvoorbeeld Misjna-Hebreeuws, dat wil zeggen het Hebreeuws van de Talmood
- (f) Asjkenazisch Hebreeuws [AH]: de bij de Asjkenazische joden gebruikelijke uitspraaktraditie.

² Voorbeelden van woorden die niet in Moormann's *Bronnenboek* maar wel in Van Iependaal (1935) en in de GT te vinden zijn (met paginanummer bij Van Iependaal): *adoot* 'politieagent' (p. 14), *behengst* 'vervloekt' (p. 10), *sawie hebben* 'ergens verstand van hebben' (pp. 39, 134). En het negatieve tussenwerpsel *aboe* (p. 64) heeft Van Bolhuis blijkbaar opgetekend als 'aboe !!', wat geleid heeft tot 'Aboe – elf.' in de GT.

3 Tekorten in de etymologie van Jiddisch-Bargoense woorden

3.1 *Moormann en het 'Bargoens woordenboek': tussen v&p en Beem*

Vóór Moormann (1932) was er nog niet veel gedaan aan de etymologie van Bargoense jiddicismen. Uitzondering was afdeling II van v&p getiteld 'Hebreeuwsche en pseudo-Hebreeuwsche woorden in de volkstaal, hoofdzakelijk der Nederlandsche Israëlieten' (pp. 61-318). Deze afdeling behandelt een behoorlijk aantal hebraïsmen uit de BT, gemarkeerd met 'brg.'. Nu bestaat het Jiddisch uit meer dan hebraïsmen en het was dus consequent geweest als ook in afdeling I sub 'Niet-Hebreeuwsche elementen in de volkstaal der Nederl. Israëlieten' (pp. 26-59) naar Bargoense woorden was verwezen. Maar dat is niet gebeurd.³

In Den Besten (2006) heb ik vooral één etymologisch tekort bij Moormann behandeld: het gebrek aan inzicht in de historische fonologie van het Jiddisch. Dit betrof woorden die meestal wel juist geïdentificeerd zijn. Maar er zijn – afgezien van een doodenkele foute identificatie – ook hebraïsmen die Moormann ontgaan zijn, terwijl hij bijna alle niet-Semitische jiddicismen buiten beschouwing heeft gelaten. Voor wat voorbeelden zie de Appendix.

Het werk van Hartog Beem over het Nederlandse Jiddisch, dat in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw uitkwam (Beem 1970, 1974, 1975), had eigenlijk op het fonologische vlak tot een onmiddellijke opschoning van de Bargoense etymologieën moeten leiden, maar het BW – dat bij hebraïsmen in principe van het Hebreeuws uitgaat en de Jiddische vorm overslaat – citeert in zijn etymologieën Hebreeuwse etyma door elkaar in een vereenvoudigde variant van het Klassiek Hebreeuws (Beem) en in Asjkenazisch Hebreeuws (v&p).⁴ De warboel is nog verdergord doordat de auteurs de diakritische tekens van v&p zonder compenserende wijzigingen verwijderd hebben, en in een aantal gevallen AHse diftongen in gesloten lettergreep vervangen hebben door de corresponderende lange klinker van het gereconstrueerde Klassiek Hebreeuws. Dit heeft tot een aantal niet te classificeren Hebreeuwse grondwoorden geleid, zoals 'HEBR.' *goton* 'bruidegom' (bij Brg. *gozer*), dat een pre-klassieke [t] verbindt met AHse klinkers. Diakritische tekens weglaten is best, maar dan moet de spelling worden aangepast: om de foute lezing [g]o[t]on te voorkomen, had het BW er *choson* van kunnen (en moeten) maken.

Het is jammer dat in de loop van de vele herdrukken van het BW dit aspect nooit is bijgesteld.

3.2 *Lexem-specifieke problemen*

Er zijn een paar Bargoense woorden die zich tegen een etymologie lijken te verzetten, waaronder *nozem*, *piegem* en *porum*. Deze woorden – behalve misschien *nozem* – gelden als Jiddisch, maar – Jiddisch of niet en contra het BW – *nozem* (ouder: *nootsum*) kan natuurlijk nooit van ENG. *nothing* komen, want de fonolo-

3 Het glossarium van joodse woorden in Van Ginneken (1913: II, 67-99) kan vanwege het grote aantal fouten maar beter niet geraadpleegd worden.

4 In de inleiding van het BW (p. iii) claimt Endt een sterke afhankelijkheid van Wolfs *Wörterbuch des Rotwelschen*. Maar daar valt bij de hebraïsmen niets van te merken, terwijl het niet genoemde v&p goed is voor 50 van de 118 Hebreeuws-Jiddische etymologieën.

gische overeenstemming is bijna gelijk nul. Verder zijn v&Ps etymologie voor NJ *piechem* (nl. HEBR. *piggum*) en de standaard-afleiding van *porum* uit *ponem* fonologisch ook problematisch. Deze woorden – evenals *kloften* / *kloffie* – missen dus een acceptabele etymologie, maar voor al deze woorden zijn mijns inziens redelijke etymologieën op te stellen, mits we ons sterk op de historische fonologie van het Jiddisch richten. De semantiek kan ons niet helpen, omdat de oorspronkelijke betekenis van deze woorden nagenoeg of geheel verdwenen is.

Verder wil ik vanwege de fonologie en/of de morfologie voorstellen het scheldwoord *eikel*, de uitroepen *gossiemijsne* en *hebbes*, en de nominale elementen *prinsemarij*, *smiezen* en *Soddem* / *Sodem* ‘Winschoten’ met het Jiddisch in verband te brengen, en de etymologie van *smeris* te heroverwegen.

4 Etymologieën

In deze paragraaf wil ik de in paragraaf 3.2 genoemde elf woorden verdeeld over vijf groepjes aan de orde stellen:

- (1) twee niet als zodanig herkende maar eenvoudig af te leiden jiddicismen: *eikel* en *hebbes* (par. 4.1)
- (2) drie woorden met een bevroren Hebreeuws-Jiddische meervoudsuitgang: *piegem*, *porum* en *prinsemarij* (par. 4.2)
- (3) andere gevallen van niet herkende Hebreeuwse morfologie: *gossiemijsne*, *smeris* en *smiezen* (par. 4.3)
- (4) een paar andere inhoudswoorden: *kloften* / *kloffie* en *nozem* (par. 4.4)
- (5) een speciaal geval: *Soddem* / *Sodem* ‘Winschoten’ (par. 4.5).

De lengte van de stukjes verschilt nogal. Maar dat wijst zich verder vanzelf.

4.1 Twee eenvoudige gevallen

Ik open met twee eenvoudige gevallen, waarvan er één (de invectief *eikel*) geen Jiddisch hoeft te zijn, terwijl het andere geval (*hebbes*) wel (half vernederlandst) Jiddisch moet wezen.

Eikel

Hoewel het gemoedelijke scheldwoord *eikel* van *eikel* ‘vrucht van de eik’ of van *eikel* ‘kop van de penis’ afgeleid zou kunnen worden, hangt het, denk ik, toch eerder samen met BRG. *eigel* / *eikel* ‘kalf’, dat uit het Jiddisch stamt (HEBR. *ʿēgel*). De variant *eigel* staat in br43 (Winschoten) en als veehandelarenwoord in de bronnen 48 en 49. De verstemloosde variant *eikel* vinden we in Berns (1993: 50) in een lijstje woorden dat in 1955 door iemand uit een Amsterdamse slagersfamilie is aangeleverd, en in PW en VB voor Winschoten en in Postmus (1992) voor de provincie Groningen. *Stomme eikel* betekende oorspronkelijk dus ‘stom kalf’.

Hebbes

Hebbes lijkt een eenwoordsuitdrukking met de waarde van een propositie, enigszins te vergelijken met uitroepen zoals *Gepakt!* en *Gefopt!* Maar *gepakt* en *gefopt*

zijn afgeknotte passieven en ‘missen’ alleen een subject, terwijl *hebbes* subject en object mist – tenzij *-es* het Duits-Jiddische voornaamwoord *es* ‘het’ is. Ik volg daarom de suggestie van Neil Jacobs (p.m.) dat *hebbes* – met een kleine aanpassing aan het Nederlands – van JIDD. *hob es* ‘heb het’ zou kunnen komen. Nu stond het Nederlandse Jiddisch blijkens *habbekras*, *gabel* ‘vork’ en *nase* ‘neus’ in de BT en blijkens *naas / nees / noos* ‘neus’ in Beem (1975) onder invloed van het moderne Hoogduits⁵ en dus komt de variant *habbes* in de GT niet onverwacht: ‘**Habbes** – dat is habbes – om te hebben, te pakken, ook: gepakt, binnen. Hij zag het niet of het was habbes.’

Habbes staat verder in het werk van Willem van Iependaal: in *Polletje Piekhaar* (Van Iependaal 1935: 13, 61), in *Lord Zeepsop* (Van Iependaal 1937: 44, 211), en in *Volkstaal en volkshumor* (Van Iependaal 1957: 172). En het is heel goed mogelijk dat de GT *habbes* ontleend heeft aan Van Iependaals eerste prozawerk, want Van Bolhuis lijkt meer woorden aan *Polletje Piekhaar* ontleend te hebben. (Zie boven.)

4.2 Niet herkende manlijke meervoudsmorfologie

In het NJ werden een aantal Hebreeuwse manlijke meervouden als enkelvouden gebruikt. (Vgl. Beem 1970: 22.) Voorbeelden zijn *rewoochem* ‘winst’, eigenlijk het meervoud van *reiwech* ‘winst’ (HEBR. *rəwāhīm* resp. *rəwāh*), en *sjkorem* ‘leugen’, eigenlijk het meervoud van *sjeiker* ‘leugen’ (HEBR. *šəqārīm* resp. *šəqer*). Deze verstaende meervouden vinden we ook in het Bargoens: *rewogen* ‘aandeel’ [brn 15-16], *rewoochem* ‘winst’ [br48, BT] en *sjkorum / skorem / schorem / schorum / sjorem* ‘leugen(s), leugentaal, niet waar’ [brn 16, 34, 48-49, BT, PW, SH].⁶ Zie verder BRG. *sossem / sussem / sjossem / sjorse* ‘paard’ (HEBR. *sīsm* ‘paarden’) [brn 7, 16, 25, 30-31, 35-37, 39-40, 51, BT, VA: pp. 93, 168-169].

Mijns inziens treedt Hebreeuws-Jiddische meervoudsmorfologie ook op in de woorden *piegem*, *porum* en *prinsemarij*: *piegem* is bijna geheel losgeraakt van zijn oorspronkelijk betekenis, *porum* heeft zijn oorspronkelijke betekenis opgegeven voor die van *ponem*, en *prinsemarij* heeft een ondoorzichtige morfologie.

Piegem

Het colloquiale woord *piegem* betekent ‘1 raar iemand, 2 slim iemand’. Vergelijk {*malle / rare*} *piegem*, *slimme piegem*. (De meeste sprekers kennen overigens alleen betekenis 1.) Daarnaast vinden we nog vele andere betekenissen in onze bronnen, die hieronder aan de orde zullen komen.

Volgens v&p (*pigem*) en Beem (1975: *piechem*) is *piegem* Jiddisch, en volgens Beem (1975) zelfs uitsluitend Nederlands Jiddisch. Dit klinkt verdacht, maar *piechem* treedt op in het NJse spreekwoord *Wie meer piechem, wie meer chotspe* ‘Hoe meer dwaas, hoe meer brutaliteit.’ (Beem 1970: nr. 803) en uit Beem (1970: nr. 727)

5 Beem (1975) geeft *habbekratz* naast *hobben* ‘hebben’ (en *gobbel* ‘vork’). – Waar het Duits een [a] heeft, verwacht je [ɔ/ɔ:] of [o] in het Jiddisch.

6 Beems bewering (1975, sub *sjkorem*) dat JIDD. *sjkorem* en NDL *schorem* niets met elkaar te maken hebben, is onjuist. Er is in de Bargoense bronnen een verschuiving waar te nemen van ‘leugen(s), leugenachtigheid’ [brn 16, 48, BT] naar ‘leugenachtig’ [SH], ‘slecht’ [BT] en ‘arm, armoedig’ [br16, BT] naar ‘armoedige lui, tuig’ [GT, PW, BW].

7 De uitkomst van mijn onderzoekje naar de etymologie van *piegem* is te vinden in KN sub *piegem*.

valt af te leiden dat behalve *verschwarzter* {*nar* / *pettech*} ‘verdomde gek’ ook *verschwarzter piechem* in gebruik was.

In onze bronnen voor het Nederlandse Jiddisch c.q. PJN vinden we de volgende betekenisomschrijvingen: (a) v&p: ‘dwaas, onmogelijk mensch’, (b) Beem (1975): ‘1 zonderling, sjlemiel; 2 bangerd; 3 klein mens’. Hierop sluit redelijk aan wat Meijer (1984) voor het Winschoter PJN sub *piegem* opgeeft: ‘Een onaanzienlijke, soms caricaturale figuur. [...] Nevenbetekenis: een angstige. Bist ’n piegem. Bist baang. Ook: ’n bange piegem.’ Zoals te zien is, ontbreekt de lezing ‘slimmerik’. Daarvoor moeten we bij de Bargoense bronnen zijn.

De Bargoense bronnen geven de volgende betekenissen: (a) een gemoeidelijk scheldwoord ‘suffer’ [BT: *piechern* [sic]], ‘sufferd, uilskuiken, lijzerd’ [br60=Querido: *piegem*]. Dit sluit aan op de betekenis ‘raar iemand’. Hierbij hoort ook ‘*Pichem* – [...] Ook: zot.’ [GT]. (Voor het weggelatene zie hieronder.) (b) ‘Jood’ [BT: *pichem*]. Dit is overgenomen en uitgebreid door de GT: ‘*Pichem* – Jood. Ook: zot.’ (c) In de Winschoter bronnen vinden we een betekenisomschrijving die met kleinheid te maken heeft: ‘*piegem* [...] kind, klein wezen, klein mannetje’ [pw]. Hier hoort waarschijnlijk ook bij: ‘pigentje [...] kleintje’ (Postmus 1992). (d) Verder twee lezingen die met slimheid te maken hebben: (d1) In de door Moormann zelf opgetekende br42 (‘Bargoens van Groningen-Winschoten’) staat ‘*piegem*, kind, slimmerd (vgl. *jinser*)’ met als voorbeeld ‘*einsjalm piegem*, lelijk kind’. Echter, op grond van ‘*jinser*, slimmerik’ in dezelfde bron, met als voorbeeld ‘*dat is een eerste jinser of piegem*’ kan *einsjalm piegem* beter gelezen worden als ‘slimme boef’ of ‘lelijke bijdehand’ [*einsjalm* lelijk, *piegem* ‘slimmerd’]. (d2) Hierop sluit aan: ‘*Piegem* – slim, gevat, bij de hand.’ [GT]. Mogelijk gaat dit terug op Van Iependaal (1935: 185):

Maar de pestoor gloofde d’r ommers niks van en was zoo piegum om met de jestiesie te dreige [...]

Zoo *piegum* betekent hier ‘zo slim’ of – om in stijl te blijven – ‘zo goochem’.

In de Bargoense bronnen vinden we dus: 1 sufferd, 2 rare, 3 jood, 4 klein wezen, kind, 5 slimmerik, 6 slim, bijdehand.⁸ Een algemeen erkende etymologie voor dit woord ontbreekt. v&p stellen, zich indekkend tegen kritiek: ‘Het woord is gemakkelijk te verklaren met **piġum**, stam van **peġimoh**, en in geschriften verschillend toegepast. Aanwijzingen omtrent het spraakgebruik ontbreken ons echter.’ Maar zij hebben geen ingang voor *piġum*; wel voor *peġimoh*: ‘**peġimoh**, oneffenheid; schaarde in het slachtmes; ’n klein gebrek.’ Endt & Frerichs (BW) concluderen hieruit dat v&p *piegem* van *peġimoh* afleiden. Maar dat is onmogelijk, want van HEBR. *paġma* komt klankwettig JIDD. *pegime* (vgl. Beem: ‘**pegieme** gebrek; speciaal schaarde in een slachtmes; [...]’).

Beem (1975), die wel goed gelezen heeft, stelt – zonder uitleg: ‘Verklaring onjuist. Etym. onbekend.’ De uitleg is echter makkelijk te geven: op grond van HEBR. *piggim* voorspel je JIDD. *piggem*, niet *piechem*. Bovendien blijkt uit Even-Shoshan (2003) en Klein (1987) dat HEBR. *piggim* sinds het Misjna-Hebreeuws

8 In het BW staat: ‘**piegem**, klein mannetje, onderkruipsel; mal, dwaas persoon; als scheldwoord meestal ongeveer: sufferd, en in niet-Joodse mond soms: Jood.’ Ook hier ontbreekt de lezing ‘slimmerik’.

‘steiger’ en ‘duivenhok’ betekent. Het is een leenwoord uit een Indo-Europese taal en er is geen verband met *pəgrmā*. De slag om de arm omtrent ‘het spraakgebruik’ (v&p) had dus een reden.

Maar ook Beem kon niet verder komen, omdat de klankvorm [pixəm] Hebreeuwse woorden suggereert die niet bestaan: een enkelvoud *pixVm* of *pihVm* (desnoods met [n] i.p.v. [m]) of een meervoud *pixim* of *pihim*. Als we uitgaan van een trillitterale wortel, is *piCxm* of *piChim* mogelijk en dan komen we bij JIDD. *pikchem*, het meervoud van *pikiech* / *piketch* ‘intelligent iemand’ (zie Weinreich 1977, Niborski & Vaisbrot 2002). Dit komt van HEBR. *piqeah* ‘slim, ziende, horende’ (mv. *piqitim*). Beem vermeldt dit woord niet, v&p wel: ‘*piqeiag*, scherpziend; ’n schrander mensch, iemand die oogen in zijn hoofd heeft.’ AL p. 436 geeft bij het Hebreeuwse werkwoord ‘פָּקַח, *Pokach*, er hat geöffnet (die Augen, Ohren)’ het volgende: ‘פָּקַח, *pikach*, פָּקַחִים, *pikchim*, der Sehende, Vorsichtige, Gescheidte.’⁹

Het hele complex van betekenissen lijkt me goed afleidbaar van ‘iemand die ogen in zijn hoofd heeft, uitkijkt, etc.’. Zo iemand kan slim zijn, maar ook bang. ‘Raar iemand’ zit dan in de buurt en vandaar naar het gemoedelijke scheldwoord is niet ver. v&p en Beem hadden het ongeluk dat in hun Jiddisch c.q. PJN de betekenis ‘slim iemand’ ontbrak. Anders waren ze er wel uitgekomen. De vorm hoeft ons verder niet te verontrusten: zoals wel vaker in het NJ en het Bargoens is een Hebreeuws-Jiddisch meervoud als enkelvoud gelexicaliseerd. (Vgl. boven.) Of deze ‘verstening’ binnen of buiten het NJ heeft plaatsgevonden, valt niet uit te maken. Zij is in ieder geval door sprekers van het NJ geaccepteerd.

Het spreekwoord *Wie meer piechem, wie meer gotspe*, dat Beem op basis van NJ *piechem* ‘nar’ had vertaald, kan nu een geloofwaardiger interpretatie krijgen: ‘Hoe meer slimmeriken, hoe meer brutaliteit’. Het is daarmee het tot nu toe enige voorbeeld van *pie(k)chem* in zijn oorspronkelijke betekenis. De taaie overlevingskracht van spreekwoorden heeft hier iets voor ons bewaard dat niet meer aansloot bij het NJ zoals door Beem beschreven en dat daarom in dat NJ een andere interpretatie had gekregen.

Porum

Poorem / *porem* / *porum* ‘gezicht, uiterlijk’ [brn 16, 20, 35, 36, 39, 40, 42, BW] wordt geacht een Bargoense verbastering van *ponem* te zijn. Maar de n/r-wisseling is een hapax in de fonologie van het Nederlands en van het Jiddisch. Bovendien is *porum* niet zonder meer een variant van *ponem*. **Geinporum* kan niet. (Maar volgens br42 *parch-porum* ‘lelijke kop’ weer wel.) Verder vind ik *porum* in plaats van *ponem* als een individueel gezicht bedoeld is, maar zozo, maar daarover verschillen de meningen. Alleen bij *Dat is geen porum* ‘Dat is geen gezicht’ vind ik *porum* normaal en *ponem* juist minder gebruikelijk. Misschien is dus via deze uitdrukking, die typisch Nederlands is (vgl. Duits *Das sieht nicht aus*), *porum* het Nederlands binnengedrongen. Daarbij kan de vormovereenkomst van *porum* en *ponem* en de volledige homonymie van *gezicht* ‘aangezicht’ en *gezicht* ‘aانبlick’ een rol gespeeld hebben. Dat wil zeggen een weinig gebruikt woord **porem* kon

⁹ Hierbij hoort een Jiddisch adjectief *pikchisj* ‘slim’. Dit leeft voort in BRG. *piekgis* ‘erg slim, bijdehand’. Zie Den Besten (2008b).

zich vanwege *ponem* '(aan)gezicht' aan *gezicht* 'uiterlijk, aanblik' hechten. Er kan dus niet eenvoudig worden teruggerekend naar het Hebreeuws, want dat levert alleen maar *pārim* 'stieren' op, en het is onduidelijk hoe je van bijvoorbeeld *Wat een porem!* (met *porem* 'stieren') op *porum* 'gezicht' kunt komen. Bovendien zijn de Bargoense gegevens toch wat ingewikkelder dan ik boven heb aangegeven: voor *poorem* / enzovoort vinden we '(aan)gezicht' (brn 16, 20), 'hoofd, gezicht' (brn 35-36), 'gezicht' (brn 39, 41) en 'gezicht, hoofd, lichaam' (br42, een Winschotense bron). De lezing 'lichaam' mag verbazing wekken, maar hij wordt geadstrueerd met het voorbeeld *ik tippelde de sjeichet tegen de porum op*, d.w.z. 'ik liep tegen de vent op'.

Ik wil nu met het volgende speculatieve voorstel komen: er bestaat een Misjna-Hebreeuws woord *bar*, *bār*, *bārā* dat onder andere 'buitenkant' betekent (zie Jastrow 1903, Klein 1987). Nu is ofwel een hypothetisch Jiddisch meervoud **borem* (< HEBR. **bārim*) ofwel JIDD. **bore* (< HEBR. *bārā*) in bepaalde contexten met *ponem* gaan mengen (bijv. *Dat is geen gezicht / ponem*). Hiermee was een nieuw woord *porem* geschapen met een inerte meervoudsuitgang – zoals in *ponem*. *Porem* is dus volgens dit voorstel – hoewel opgebouwd uit Hebreeuwse elementen – onecht Hebreeuws.

Prinsemarij

Het bargoenisme *prinsemarij* / *prinserij* 'politie' hangt samen met BRG. *prins* 'politieagent' [br39, BT]. De langere variant, *prinsemerei* / *prinsemarij* / *prinsemarij* 'politie' vinden we in de brn 33, 39, 60, BT, BW, terwijl br42 *prinsemarij* met 'agent' verklaart – maar gezien het gebruik van *politie* voor 'politieagent', hecht ik daar niet veel waarde aan. De kortere variant, *princery* / *princerij* / *prinserij* heeft ook als voornaamste betekenis 'politie' [brn 11, 15-16, 33, 36, 54, BT], met daarnaast 'politiebureau' [br20: *princerie*], en 'justitie' [brn 15-16], 'marechaussee' [br35] en 'gevangenis' [br38]. Ik hou het op de betekenis 'politie', al is *prinserij* misschien een Rotwelsch leenwoord – gezien ROTW. *Prinzerei* (bij *Prinz* 'Herr'), dat Wolf (1985) omschrijft met 'Rathaus, Gerichtsgebäude, Gefängnis, höhere Instanz, fürstliche Herrschaft'. De vraag is nu hoe *prinserij* en *prinsemarij* / *prinsemarij* morfologisch samenhangen meprins 'politieagent'.

Woorden op *-erij* kunnen meestal worden afgeleid van een nomen agentis op *-er*, zoals bij *bakkerij*, *voetballerij* enzovoort. Dat is bij *prinserij* en *prinsemarij* / *prinsemarij* niet het geval. De afleiding lijkt rechtstreeks te gaan van *prins* naar *prinserij* / *prinsemarij*. Nu is dat bij *prinserij* nog voorstelbaar (vgl. *tolk* → *tolkerij*), maar een morfologische opdeling *prins-emarij* gaat te ver. Het is dan nog eerder *prins-em-erij*, wat een Hebreeuws-Jiddisch meervoud van het niet-Hebreeuwse woord *prins* suggereert zoals bij OJ *pojer* 'boer', mv. *pojerim* (waarvan Beem (1975) alleen het NJse enkelvoud *pour* geeft) of bij JIDD. *nar* 'dwaas' mv. *naranim*¹⁰ (waarnaast ook NJ *narreem* [= *narriem*?], *narrem* – zie KN). Ik wil echter suggereren dat *prinsemarij* uiteindelijk teruggaat op een versteend Jiddisch dubbel meervoud **prinsemer*.

10 Vanwege de zwakke vorm *Narren*, die in het Duits in de casus obliqui singularis en in het meervoud gebruikt wordt: *Narren* staat tot *narronem* zoals JIDD. *chazzen* 'voorzanger' staat tot *chazzonem* 'id. (meerv.)'.

Dat een uitgang *-emer* c.q. een reeks uitgangen *-em-er* niet onmogelijk is blijkt onder andere uit JIDD. *penemer*, een Duits meervoud met Umlaut van JIDD. *po-nem* waarmee het Jiddisch het probleem omzeilt dat HEBR. *pānīm* ‘gezicht’ morfologisch een plurale tantum is: *pān-īm*. Verder is een ‘echte’ dubbele *-em-er*-uitgang ook – zij het spaarzaam – voor het Rotwelsch en voor (delen van) het WJ geattesteerd: ROTW. *Ehlemmer* en *Menolemer* ‘schoenen’ (Pfister 1812 resp. Christensen 1814 in Kluge 1901: 319) en *Onschemer* / *Buschemer* ‘mensen’ (Christensen 1814 in Kluge 1901: 320–321, 322),¹¹ en WJ *einajemer* ‘ogen’ (de Elzas en Baden) en *nelemer* ‘schoenen’ (Baden). Vergelijk HEBR. *ʿēn-ajīm* (met dualisuitgang) en *nəʿal-īm* [De WJse gevallen citeer ik via Klepsch (2004: 1101, 1112) uit Weiß (1896: 131, 154).] Zie ook *Fantemer* ‘kinderen’ (op basis van BEIERS *Fant*) in von Reizenstein 1764 (Kluge 1901: 247), een bron die het Joods-Duits [=West-Jiddisch] van toenmalige joodse paardenhandelaren weergeeft.

Een zelfde morfologische configuratie vinden we in BRG. *sienemer* ‘agent’ [br16]. Dit is afgeleid van BRG. *sien(e)* / *sjien* ‘politieagent, cipier, politie’ [brn 12, 15–16, 38, BT, PW, Postmus (1992)], wat een afkorting van JIDD. *sjouter* ‘politieagent’ (HEBR. *šōṭer*) is met behulp van de Hebreeuwse letternaam *s(j)ien*. Je zou voor de afkorting als meervoud *s(j)ienen* verwachten, maar we vinden zowel ‘grandige der sienen of prinserij, commissaris van politie’ [br16] als ‘grandige der sienemers ‘commissaris van politie’; bollebof der sienemers ‘directeur van politie’ [br16 sub *sienemers*]. Een enkelvoud *sienemer* wordt gebruikt in ‘Hij heeft gekotst tegen den sienemer ‘hij heeft aan de dienaar [=diender] bekend’ [br16 sub *kotsen* ‘bekennen’].

Hier speelt vermoedelijk het volgende: rond 1860 (br16) was het Nederlandse Jiddisch nog een levende taal. Jiddischtaligen spraken – met een dubbel meervoud – van *die/de sienemer* ‘de politieagenten’. Het meervoudssuffix *-er* was de Nederlandstaligen echter vreemd, en zij konden *sienemer* in allerlei gevallen als enkelvoud begrijpen. Vandaar BRG. *sienemer* ‘agent’ (mv. *sienemers*), enigszins vergelijkbaar met BRG. *jajemer* ‘drinker’ bij *jajemen* ‘drinken’ [BT, br60] en *hintemer* ‘homo’, een afleiding van Duits-Jiddisch *hinten* met labialisatie van de [n] [BT, VA: pp. 10, 55] – al hebben deze vormen niets met meervoud te maken.

Laten we nu aannemen dat bij *prins* ‘agent’ hetzelfde gebeurd is als bij *sien(e)* / *sjien*, dat wil zeggen dat een Jiddisch dubbel meervoud **prinsemer* geherinterpreteerd is als enkelvoud. Dan krijgen we naast het paar *sien(e)* / *sjien* ~ *sienemer* het paar *prins* ~ **prinsemer*. Van de laatste twee naamwoorden zijn *-(er)ij*-woorden afgeleid. De *sjwa* in de derde lettergreep van *prinsemerij* is in zo’n geval vanzelfsprekend en de [a] van *prins-em-aar-ij* is dan het gevolg van de aanpassing van een oorspronkelijke Duits-Jiddische meervoudsuitgang *-er* aan de morfonologie van het Nederlandse derivatieve suffix *-er*.

11 Jammer genoeg is bijna al het Rotwelsche bewijsmateriaal gecorrumpeerd: *Ehlemmer* ‘schoenen’ (ook door Stern (2000) voor het Zwabisch vermeldt) hoort bij HEBR. *nəʿalajīm* / *nəʿalīm* – *Onschemer* / *Buschemer* ‘mensen’ hoort bij HEBR. *ʿanāšīm* ‘mannen’ (Christensen 1814 in Kluge 1901: 320–321, 322). Op grond van het Hebreeuws is eerder te verwachten: *Nehlemer*, (A)*Noschemer*, terwijl *Buschemer* ‘mensen’ misschien een verbastering van **Malbuschemer* is (bij JIDD. *malboesjem* ‘kleden’). – Voor *Schmälemer* / *Schwelemer* enz. ‘Zigeuner(s?)’ vs. *Gischmol* ‘Zigeuner’, meerv. *Geschmeilim* zie verder Wolf (1985).

4.3 *Andere niet herkende morfologie*

Naast *-em* kent het Jiddisch nog andere Hebreeuwse affixen, zoals de nominalisatie-uitgang *-es* in *dalles* (HEBR. *-ūp* in *dallūp*), de vrouwelijke meervoudsuitgang *-es* in *sores* (HEBR. *-ōp* in *sirōp*) of het enclitische voornaamwoord *-eine* ‘ons (accusatief en possessief)’ (HEBR. *-ēnū*) in BRG. *asjewijne* / *kassiewijne* (HEBR. *hāšv-ēnū*). Mijns inziens bevat ook *gossiemijs* dit encliticum, terwijl *-is* in *smeris* de derivationale uitgang *-es* voortzet. Dezelfde uitgang steekt vermoedelijk in *smiez(en)* (< **sj(e)miēs*).

Gossiemijs

Het tussenwerpsel *gossiemijs* ziet er in eerste instantie Nederlands uit, maar als *mijne* een achteropgezet bezittelijk voornaamwoord is, zou het *mijn* moeten zijn, niet *mijne*. Het is daarom de moeite waard om te overwegen of *-ijne* misschien het Hebreeuws-Jiddische enclitische voornaamwoord *-eine* ‘1Pl’ (HEBR. *-ēnū*) zou kunnen zijn, zoals in JIDD. *Mousje rabb-eine* ‘Mozes, leraar-1Pl’, dat wil zeggen ‘Mozes, onze leraar’ en *ha-sjem jisjmer-eine* ‘de-naam [=God] behoeft-1Pl’, dat wil zeggen ‘de Naam behoeft ons’ (HEBR. *Mōše rabbēnū* resp. *ha-šem jišm★rēnū*; vgl. Beem 1975).

In dit geval kunnen Beem (1975) en KN ons niet helpen, maar uit v&p en Weinberg (1973) valt op te maken dat *chasmeine* / *chosmeine* een populaire uitdrukking was uit het slotgebed van Jom Kippoer. Deze uitdrukking betekent naar het Hebreeuws ‘verzegel ons [in het boek]’, wat in het Jiddisch een vrouwelijk naamwoord geworden is met als betekenis ‘Abschluß, Besiegelung, Schlag, Schaden’ volgens Weinberg, en ‘kaakslag’ volgens v&p.

Deze lezingen voldoen niet, maar *chasm-eine* / *choscmeine* ‘verzegel ons’ zou ten grondslag kunnen liggen aan ons tussenwerpsel. Alleen de ‘uitgang’ *-ie* in *gossie-* geeft nog problemen. Maar hier zou ‘rijm’ met dat andere liturgische citaat *hasjiw-eine* ‘voer ons terug’, waaruit *asjewijne* / *kassiewijne* / *kassiewijle* ‘weg, dood’ voortgekomen is, een rol kunnen spelen.

De verandering van *chosmeine* in *gossiemijs* heeft wat willekeurigs maar iets dergelijks is gebeurd met *hasjiweine*. Volgens v&p was *hasjiweine* ‘voer ons terug’:

[de] aanhef van het vers waarmee de ceremonie van het terugbrengen van de Wetsrol in den heichol [=de Torakast, HdB] besloten wordt: de deuren worden gesloten, en het voorwerp is aan het oog onttrokken, het begrip van verdwijnen is nu ontstaan; – **zijn**, nergens meer te vinden, verdwenen zijn; **maak je nou –**, verdwijnt! (pp. 153-154)

En daaruit kwam weer de in het Bargoens overgeleverde betekenis ‘dood’ voort, wat de verandering van *-weine* in *-wijle(n)* mogelijk maakte. Het oorspronkelijke gebruik van *hasjiweine* verklaart verder de verandering van *hasji-* / *hasje-* in *kassie-* – wat betekent dat de vervorming in joodse kring gezocht moet worden.

Of de vervorming van *chosmeine* tot *gossiemijs* ook in joodse kring gezocht moet worden, is niet zeker, maar gezien het rijm met *kassiewijle* / *kassiewijne* niet onmogelijk. Een extra aanwijzing daarvoor vormen de volgende gevallen: (a) *kasjemeine* ‘weg’ (bijw.) [brn 40, 42], (b) *kasjemeine* ‘slag’ [br42: *ik bediste daar een kasjemeine* ‘ik kreeg daar een klap!’], (c) *verkasjemeine* ‘(ga) weg’ [r42], (d) *gasjewijnen* ‘weggaan, er van door gaan’ [BT], en (e) *gasjeweine* ‘1 weg, verdwenen,

2 slag, 'n stevige tippel' [pʷ]. Dit zijn alle vijf gevallen van vermenging in vorm – in één geval ook in betekenis: in (a) en (c) is het *-weine* van *kasjeweine* vervangen door het *-meine* van *chos(sie)meine*; in (b) is het *chos(sie)-* van *chos(sie)meine* vervangen door het *kassie/kastje* van *kastjeweine*; en in (d) en (e) is de *h-/k-* van *hasjeweine* / *kassieweine* vervangen door de *ch-* van *chos(sie)meine*, terwijl bij (e) tevens beide betekenissen aan het gefuseerde woord zijn toegekend.

Smeris

Beem (1975), Endt & Frerichs (1974) en KN brengen *smeris* in verband met DUTS/ROTW. *schmiere stehen* 'op wacht staan' (met JIDD. *sj(e)mierē* < HEBR. *šmīrā* 'wacht'). Een verklaring voor de eind-[s] wordt niet gegeven. Beem, die zijn lemma *smeris* opent met 'alleen ndl. volkstaal, niet jiddisch' sluit nogal onbevredigend af met: 'verbasterd uit jidd. *sj(e)mierē*'.

De vorm met [s] is nogal oud – al vinden we in de oudste bronnen *smeer* 'wacht, uitkijk', wat een verkorting moet zijn van *sjemiere* [br7 (1769), vergelijk br51 (1752), en br8/53 (ca. 1800)], maar verder is het *smeris* of *smieris*: '*smieris*, nachtwacht, schildwacht' [br16 (ca. 1860)] versus *smeris* [br12 (1844); brn 23, 36, 42, BT] met daarbij allerlei uitdrukkingen die '(op) wacht staan' betekenen, zoals (*op*) *sm(i)eris* [*sjeffen* / *staan*], *smeris jaspēnen* [brn 12, 14-16, BT]. Het Nederlands staat hierin echter niet alleen: Stern (2000) meldt de verkorte vormen *Schmier* / *Schmer* (*stehen*) voor het Rijn- en het Oost-Frankisch en '*Schmieres* m. *Schutzmann*' voor Baden. Ook Stern doet geen poging om de slot-<s> te verklaren.

Er zijn in principe drie verklaringsmogelijkheden: *-es* in *smeris* gaat terug op (a) de Hebreeuwse vrouwelijke meervoudsuitgang *-ōp* (JIDD. **sj(e)mierēs* < HEBR. **šmīrōp*), (b) de Hebreeuwse status-constructusuitgang *-ap* (JIDD. *sjemierēs* < HEBR. *šmīrāp*), of (c) de Hebreeuwse vrouwelijke uitgang *-ūp* in een aan *šmīrā* verwante afleiding van de wortel ŠMR: HEBR. **šmīrūp*. Van deze drie varianten heeft alleen (c) een zekere plausibiliteit: een abstractum zoals *šmīrā* 'wacht' zet je niet makkelijk in het meervoud; en een naamwoord in de status constructus heeft altijd een tweede naamwoord achter zich nodig, zoals in JIDD. *sjemierēs sjabbēs* 'het inachtnemen van de sabbath' (vgl. ook v&p en Weinberg 1994). Zo blijft over: het hypothetische *sj(e)mierēs* uit HEBR. *šmīrūp*.

Nu ben ik niet de eerste die dit voorstelt. Want het staat al bij Moormann (1932), die het weer van v&p zal hebben overgenomen, want daar staat onder het lemma '*shemiroh*, inachtneming, wacht; toezicht' een twijfelend lemma: '*shemirūt*, zie *shemiroh*, wachter, bewaker, politieagent ?' – een duidelijke toespeling op *smeris*. Maar dit woord lijkt niet te vinden in de woordenboeken van het Hebreeuws, zoals in de 'beknopte', diachronisch opgezette Even-Shoshan (2003) noch in de zesdelige Even-Shoshan (2004). Daar staat tegenover dat in AL sub 'שמר, *Schomar*, er hat behütet, enz.' te lezen staat: 'שמירה, *schmiro*, שמירות, *schmirut*, die Wach- che, Wachtposten, Wächter, Aufpasser'. Verder staat er in KN een lemma *sjemierēs* 'toezicht, controle, bewaking' [volgens het toegevoegde citaat bij het bereiden van de Pesach-boter], wat de samenstellers van KN overigens aanzien voor de status constructus van *sjemiere*. En tenslotte kon ik het gepostuleerde Hebreeuwse woord alsnog vinden in Avneyon (2002). *Smeris* komt dus niet van JIDD. *sj(e)mierē* (HEBR. *šmīrā*), maar van JIDD. *sj(e)mierēs* (HEBR. *šmīrūp*). Van verbastering (Beem) is daarom geen sprake.

Smiezen, in de ~

Het plurale tantum *smiezen* komt alleen voor in de collocaties *in de smiezen* (*krijgen / hebben / houden / lopen*) [br33, BT]. Het naamwoord *smiezen* is hier in vrije variatie met *gaten*, al behoort het tot een lager register dan (*in de*) *gaten* (vgl. het BW). De BT rekent *smiesen / smiezen* ‘ogen’ tot het Bargoens, terwijl het *in de gaten* gebruikt om *in de smiesen* te verklaren: ‘Dat loopt in de smiesen (in de gaten).’¹²

Er bestaat voor *smiezen* geen algemeen aanvaarde etymologie: de in het WNT deel 14 met enige twijfel voorgestelde afleiding uit Durts *Schmiss* ‘litteken (van een duel), houw, jaap’ is onwaarschijnlijk. Omdat het woord uit het Bargoens lijkt te komen, is een Hebreeuws-Jiddische etymologie misschien op zijn plaats – temeer omdat *smVs* geen oorspronkelijk Nederlands patroon lijkt te zijn: *smoes / smoezen* en *smous* hebben allebei met het Jiddisch te maken, en andere gevallen hebben we niet.

Terugrekenen naar het Hebreeuws levert al onmiddellijk een conclusie over de morfologie op: als **smies* een hebraïsme is, moet het oorspronkelijke Hebreeuwse woord er ongeveer als volgt uitzien: *ŠVm{ʿ/Ō}Vp* (S=sibilant, V=klinker). De redenering gaat als volgt: in een Hebreeuws-Jiddisch woord mag de klemtoon alleen op de laatste lettergreep vallen als de penultima een sjwa bevat, zoals in JIDD. *kesaaf* ‘brief’ (HEBR. *kəpāṽ*). Maar voor zover ik weet bestaat er geen naamwoordpatroon *CəGīC*. (Wel een patroon *CəGīCā*, maar dat heeft me geen geschikt woord opgeleverd.) Dus moet de [i] in het veronderstelde Hebreeuws-Jiddische woord *smiez-* in de voorlaatste lettergreep staan en zijn samengetrokken met de sjwa van de laatste lettergreep, wat alleen mogelijk is als de klinker van de laatste lettergreep in het Hebreeuws werd voorafgegaan door een alef of een ajin, medeklinkers die in het Jiddisch niet meer uitgesproken werden. Omdat de alef/ajin de derde – en dus laatste – wortelmedeklinker zou zijn, moet *-es* in **smie-es* een suffix zijn, en wel een vrouwelijk suffix.

In het Jiddisch vinden we echter niet *s(e)mies* of *sj(e)mies* met als betekenis ‘gezicht’ of ‘ogen’ of iets dergelijks, maar wel *sj(e)miē / sjmie* ‘gehoor’. Dit komt van HEBR. *šmʿā*. Daarnaast bestaat er het woord *šmʿūp*, dat tegenwoordig ‘hoorbaarheid’ betekent. Dit zou tot JIDD. **sj(e)miēs / *sjmies*, de gezochte vorm, leiden. Nu kan iemand die op wacht staat zowel op de uitkijk staan als luistervink spelen. Zodoende zou **smies* als woord voor een bepaald type waarneming semantisch van type waarneming kunnen veranderen en als een woord voor ‘oog’ in de meervoudsvorm voor *gaten* gesubstitueerd kunnen worden.

Als deze etymologie klopt, lijkt hij in formeel opzicht sterk op de etymologie voor *smoes(je)* en *smoezen*: JIDD. *sjmoes* ‘praatje(s)’ (tevens de basis voor JIDD. *sjmoesen*) komt van JIDD. *sj(e)moe-es* ‘berichten, geruchten’, wat weer teruggaat op HEBR. *šmʿ-ōp* (letterlijk ‘gehoorde dingen’). Dat *smiez-* en *smoez-* daarbij dezelfde Hebreeuwse basis delen: *šmʿ* ‘horen’, is overigens toeval.

12 De BT gebruikt ronde haakjes om in of na een voorbeeld uitleg te geven. *Smiesen / smiezen* wordt dus tot het Bargoens gerekend, *gaten* niet. Een lemma ‘**Gaten**, oogen.’ ontbreekt dan ook. Idem voor br33. Van Bolhuis heeft de ronde haakjes van de BT fout geïnterpreteerd en daarom bevat de GT naast een lemma ‘**Smiesen** – ogen.’ ook een lemma ‘**Gaten** – ogen.’

4.4 Nog twee inhoudswoorden

In deze voorlaatste deelparagraaf behandel ik twee bargoenismen, *kloften* / *klof-fie* en *nozem* op puur formele basis. Bij *kloffie*, DUTS *Kluft*, kan worden aangetoond dat dit Germaans aandoende woord inderdaad Jiddisch kan zijn geweest, bij andere kl-naamwoorden hoort en – contra de standaardetymologie – niets uitstaande heeft met Hebreeuwse woorden voor ‘schil’. *Nozem* kan worden opgelost op basis van de variant *nootsum*, mits in de gaten wordt gehouden dat [n] ook een ajin kan voortzetten.

Kloften en kloffie

Hoewel *kloft* / *kloffie* – in het Duits *Kluft* – ‘herkend’ is als een Jiddisch hebraïsme, is die etymologie maar gebrekkig. Bovendien moet de oppositie tussen de [u] van *Kluft* en de <a> van de in sommige Duitse dialecten optredende variant *Klaft* nog verklaard. Omdat dit meer een germanistisch probleem is, en omdat dit lemma anders een artikel-binnen-een-artikel zou worden, vat ik hier Den Besten (2008a) samen, aangevuld met wat gegevens over het Bargoens.

Hoewel Weinberg en Beem niet aangeven of dit van oorsprong een Jiddisch woord is, classificeert Althaus (2003) *Kluft* ‘jurk’ als ‘jüd. fam.’, dat wil zeggen PJD, en Niborsky & Vaisbrot (2002) vermeldt *kluft* ‘jas’ als een OJ slangwoord, met de voor het Centraal-oostelijk en Zuidoostelijk Jiddisch normale ontronding van de [u] (vgl. KN en Katz 1993: 51). De [ɔ] van NDL. / BRG. *kloft* is in overeenstemming met de ontwikkeling van [u] tot [ɔ] in het NJ. Hoewel veel Bargoense bronnen *klof* of *kluf* zonder [t] opgeven [*klof*: brn 16, 36, 40, 42 – *kluf*: br36, PW, SH], wijzen vormen als *kloften* / *klofte* ‘goederen, kleren; kleden (ww.)’ [br 16, 20, VA: pp. 22, 110] en *klofting* ‘kleren, beddengoed’ [BT] als ook Duits *Kluft* en OJ *kluft* op een oorspronkelijke vorm met een [t]. Het was dus *kloeft*, en bij ons *kloft* [brn 35, 39, BT]. Verkleinvormen zoals *kloffie* en *klufke* [PW, SH] zullen mede verantwoordelijk zijn voor de vele gevallen zonder [t]. In het Duitse taalgebied bestaat ook een variant *Klaft*, die verband houdt met ‘*Claffot* cleidt’ in de Hoogduitse editie van het *Liber Vagatorium* ca. 1510 (Kluge 1901: 53)¹³ alsook met ‘item *ein klabot* sint kleider’ in de *Basler Betrügnisse* ca. 1450 (Kluge 1901: 16).

Er is – op grond van een idee van AL – voorgesteld om naar analogie van ROTW. *Schale* ‘kleding’ (< Duits *Schale* ‘schil, schaal’) *Kluft* af te leiden van HEBR. *q̄līfā* ‘schil’. Alternatieven zijn onder andere HEBR. *ḥalīfōp* ‘Wechselgewänder’ en *qillūf* ‘schil’ (vgl. Moormann 2002: 236). Maar daarmee voorspellen we alleen maar DJ **k(e)life*, **chalifes* / *kalifes* respectievelijk *killef*, maar niet *Klaft* of *Kluft*.

Uit *Claffot* en *klabot* en uit de afwezigheid van vormen als **Klaffes* en *Klufes* valt af te leiden dat de [t] in *Klaft* / *Kluft* niet paragogisch is en dat -ot niet de Hebreeuwse meervoudsuitgang -ōp is. Verder kunnen we uit *Claffot* en *klabot* PROTO-JIDD. **klaw(w)ot* reconstrueren, want een Duits-Jiddische [u] kon inter-

13 Vergelijk ‘*Claffot* een cleet’ in het Nederlandse *Liber vagatorium* (br1, p. 306). Zwabisch *Klaffot* en St.-Truidens BRG. *Klaffot* ‘mantel’ [br22] zijn misschien literaire ontleningen, wat zeker lijkt voor ‘*claffotje*, grondje, kleedje’ [br60]. Querido heeft de omschrijving *een cleet* – waarschijnlijk uit een 19^e-eeuwse editie van het *Vocabulaer* van het *Liber vagatorium* (vgl. Moormann 2002: 351) – begrepen als ‘een (vloer)kleed’. Van Bolhuis heeft – waarschijnlijk op basis van Moormann en Querido: ‘*Claffot* – vloer, grond, vloerkleed. Ook: japon’.

vocalisch [b] of [f] worden (*Chawwer* ‘vriend’ → *Chabber*, *Chafer*). We moeten daarom op zoek naar een Hebreeuws woord dat (a) begint met een [k] of een [q] (JIDD. [k]), (b) eindigt op [t] of [ð] (JIDD. op woordeinde [t]), en (c) intervocaalisch een [w] of een [v] heeft staan (JIDD. [v]). Maar dit ‘woord’ is – bij ontstentenis van een affix – één medeklinker te lang voor een Hebreeuws naamwoord, tenzij we hier te maken hebben met een (syntactische) samenstelling, een zgn. status constructus-constructie (N + (Lidw.) + N), met als eerste element *kəlī* ‘instrument, gebruiksvoorwerp’ maar ook ‘kleding, gewaad’. Het meervoud van dit woord is *kəlīm*, maar in de status constructus *kələ*. Vergelijk JIDD. *k(e)lei koudesj* ‘[liturgische] voorwerpen van heiligheid’, en ROTW. / BRG. *Klamonis* ‘inbrekers-werktuig’ en *klassajim* / enzovoort ‘geweer, pistool’, waarin ook *kəlī* / *kələ* verborgen zit.

Klaft / *Kluft* zou dus op een reeks van twee woorden kunnen teruggaan, maar nu is het tweede woord een consonant te kort, tenzij dit in het Hebreeuws met een alef of een ajin opent, want die laten in het Jiddisch vaak geen sporen achter. *Klaft* en *Kluft* zouden daarom kunnen teruggaan op HEBR. **klē* ς $V_1 v V_2 \delta$ ‘kleren [van] ς $V_1 v V_2 \delta$ ’, waarin ς -v- δ de wortel ς BD ‘werken, dienen’ vertegenwoordigt. Denkbaar is **klē* ς $\bar{a} v \bar{o} \delta$, waarin $\bar{a} v \bar{o} \delta$ ofwel een Bijbels-Hebreeuwse infinitivus absolutus is of een Misjna-Hebreeuws nomen agentis. (Voor het laatste patroon zie Segal (1927: 106-107), Kutscher (1982: 12)). **klē* ς $\bar{a} v \bar{o} \delta$ is dus ofwel ‘kleren [van] werken, werkkleding’ ofwel ‘kleren [van] werkman, werkmanskleding’.

Op grond van **klē* ς $\bar{a} v \bar{o} \delta$ verwachten we in het Proto-Jiddisch **klə*-[ɔ:]*wet* / **kl*[ɔ:]*wet* en – met verscherping van de [v] – **kl*[ɔ:]*fet*, samengetrokken **kl*[ɔ:]*ft*. Voordat de [ɔ:] zich kon ontwikkelen tot de wjse [o], moet daaruit *Kloft* zijn ontstaan en op elk punt langs de route kan een oe-klank voor [ɔ(:)] gesubstitueerd zijn – een niet ongewoon verschijnsel in Duitse jiddicismen: > *Kluft*. De varianten *Klaft*, *Claffot* en *klabot* daarentegen moeten gezien hun geografische distributie restanten zijn van de Rijnlandse variant van het middeleeuwse Joods-Duits en Asjkenazisch Hebreeuws: <a> en <ā> werden daar niet onderscheiden. Uit **klē* ς $\bar{a} v \bar{o} \delta$ ontstond daar **klawwot* / **klaffot*, samengetrokken: *Klaft*.

*Nozem*¹⁴

Het woord *nozem* heeft in Nederland vrij plotseling nationale bekendheid gekregen door de *Vrij Nederland*-artikelen van Jan Vrijman over ‘De nozems van de Nieuwendijk’ (1955). Vrijman gebruikt duidelijk een tot dan toe weinig bekend Amsterdams bargoenisme: het woord wordt niet geïntroduceerd (alsof het algemeen bekend is), de beschreven jongeren gebruiken het zelf in de aanspraak tegenover een stel bebop-jongens: ‘He, swingnozems. ...’ (eerste artikel), Vrijman legt meisjes uit de eigen buurt van de jongens in de mond: ‘Ik ga niet met een portiek-nozem, zorg maar eerst dat je een behoorlijke baan krijgt.’ (derde artikel). Vrijman lijkt het zelf in de aanspraak te kunnen gebruiken zonder een klap voor zijn kanis te krijgen (eerste artikel). De betekenis lijkt te variëren van ‘opstandige opgeschoten jongere’ naar ‘hangjongere’ naar meer neutraal ‘jongen, kerel’. Dat *nozem* Amsterdams Bargoens wordt bevestigd door de in 1950 door een Amsterdamse bajesklant samengestelde br59, waarin staat: ‘*nosempie*, vreemdeling,

14 De uitkomst van dit onderzoekje is opgenomen in het lemma *nozem* in Philippa e.a. (2007).

sufferd.’ en door een artikel in de Groene Amsterdammer van de hand van Serge van Duinhoven (1996), waarin deze schrijft:

Net als de term gabber kwam ook de term nozem uit het bargoens (plat Jordaans voor ‘onwetende snotneus’, ‘groentje’, ‘domme vent’ oftewel ‘nausimpie’).

Volgens De Tollenaere (1960) waren vóór 1940 de samenstellingen *jazznozem* en *swingnozem* al bekend (vgl. ook het BW, en zie boven), terwijl volgens de auteur Van Iependaal – in een brief d.d. 17 april 1966 – ‘de uitdrukking ‘Nozem’ reeds voor de eerste wereldoorlog gangbaar was in de Rotterdamse onderwereld’ (Tempeelaars 1998: 119). Dit spoort vrij aardig met het volgende citaat uit De Tollenaere (1960):

Uit mondelinge en schriftelijke reacties die me de laatste tijd bereikten, blijkt dat *nozem* ‘onnozele hals, domoor’, vooral in de vorm *nozempeje*, in Rotterdam reeds vóór 1914 vrij algemeen in gebruik was.

Het oudste mij bekende voorbeeld stamt pas uit 1929: *nosempie*, geïnterpreteerd als ‘onbeholpen ventje, schaap’ (zie WNT *Aanvullingen* sub *nozem*). Negen jaar later staat in Van Iependaal (1938: 253):

Ziezo! Klaar is Kees! ... ze zullen me niet langer voor nosempie gebruiken! 'k Heb de directeur niet nodig ...

In Van Iependaal (1935: 77, 164) staan twee gevallen die vooral vanwege de vorm interessant zijn:

[ik] dee net, of 'k d'r alles van snapte, omdat 'k niet voor een nootsum wil doorgaan. [lees: domoor, groentje] (p. 77)

Oi, die goozers in de kit verbeelde d'r eige, dat zullie alleen een groote bek magge geve en je in de maling neme of ie een nootsum bent. (p. 164)

In de herschreven versie, in Van Iependaal (1963: 46 resp. 96) staat *witstok* ‘domoor’ respectievelijk *zalfie*. In de GT wordt *nootsum* geïnterpreteerd als ‘onwetende, snotneus, groentje’. Zo staat het ook met betrekking tot *nozem* bij Van Duinhoven, zij het zonder komma na *onwetende*, maar hij heeft er ‘domme vent’ aan toegevoegd.

We hebben dus de volgende betekenissen: (1) onwetende, snotneus, groentje, (2) onbeholpen ventje, schaap, (3) opstandige opgeschoten jongere, (4) hangjongere, (5) jongen, kerel. De meeste van deze lezingen kun je samenbrengen onder iets als ‘nog niet geheel volwassen jongen’. Van daar naar ‘onwetende, snotneus, groentje’ is geen grote stap, en dat het bij omlaag gaan in leeftijd ‘onbeholpen ventje’ wordt, is ook begrijpelijk.

Ik neem aan dat *nootsum* de oorspronkelijke vorm is en via *nosem* tot *nozem* geleid heeft. Maar het terugrekenen levert niet een bruikbare vorm op: **nāšvm* respectievelijk **nāšvn*. Echter sporadisch wordt in het Jiddisch een Hebreeuwse woord-initiële ajin als [n] gerealiseerd (vgl. Den Besten 2006: 243). Op grond van deze overweging kan er worden teruggerekend naar een bestaand Hebreeuws woord: *ʿāšim* ‘sterk’, wat goed past bij een opgeschoten jongere.

4.5 Een afwijkend geval: een plaatsnaam

De formalistische benadering bereikt zijn grenzen bij *Sod(d)em* ‘Winschoten’, wat ‘Sodom’ zou kunnen ‘betekenen’. Volgens de formalistische benadering kan dit niet. Maar een door Jaap Meijer overgeleverd volksverhaal maakt duidelijk dat het wel kan – mits op basis van een andere bron voor het Hebreeuws dan de Hebreeuwse bijbel zoals overgeleverd door de Tiberiënsische masoreten.

Soddem / Sodem ‘Winschoten’

Winschoten heet in het plaatselijke Bargoens en PJN ook wel *Soddem / Sodem* [br42, VB, KN]. Dit wordt vaak geïnterpreteerd als *Sodom*. Maar *Sodom* is in het bijbels Hebreeuws *סֹדֹם*, wat in het Jiddisch alleen maar **Sedom* kan opleveren (vgl. Niborski & Vaisbrot 2002). Meijer (1984: sub *Winschoten*) gaat zelfs zover om behalve de ‘variant’ *Sodom* ook de variant *Sodem* af te wijzen:

Afkomstig als ik ben uit SODDEM. En niet SODOM, zie TL 933. SODDEMERS, en niet SODEMERS.

Dit lijkt me te defensief: *Sodem* – wat op *Sodom* lijkt – en *Soddem* zijn allebei geattesteerd: weliswaar geeft ook VB alleen *Soddem* en *Soddemer*, *Soddemse*, maar in br42 staat *Sodem* en blijkt het internet tooien sommige bedrijven in Winschoten zich tegenwoordig met de naam *Sodem*: Café *Sodem*, enzovoort. Merk overigens op dat Meijer in *Sodom* niet alleen de interpretatie ‘Sodom’ bestrijdt, maar ook de variant *Sodem*. *Sodom* kan nl. ook met Prelabiale Ronding (PLR) van *Sodem* worden afgeleid, en – zoals ik in Den Besten (2006: 251) aangeef – Ter Laan (1929), waar Meijer voor de vorm *Sodom* naar verwijst (‘zie TL 933’), gebruikt een paar maal in jiddicismen <om> waar we of <um> zouden schrijven – terwijl Meijer zelf geen PLR toepast.

Er zijn mijns inziens nog twee hypothesen mogelijk: (a) Van Bakkum (geciteerd in KN: p. 603) leidt *Soddem* van JIDD. *sod* ‘geheim’ af: ‘men deed er stiekeme dingen als drank, sex en handel’. Dit lijkt me teveel eer voor Winschoten: waarom werd juist Winschoten met deze naam opgescheept? Bovendien is het meervoud van JIDD. *sod* *soudes* en niet **soudem*, **sodem* of **soddem*. (b) *Sod(d)em* komt van Ndl. *Sodom*. Maar dan is onduidelijk waarom Winschoten met *Sodom* in verband wordt gebracht en waarom er ook een variant *Soddem* bestaat.

We zitten dus met de volgende vragen: (1) Wat ‘betekent’ de bijnaam *Sod(d)em*? (2) Waarom varieert de bijnaam tussen *Soddem* en *Sodem*?

Het antwoord vinden we wellicht in het lemma *Winschoten* in Meijer (1984) – ook geciteerd in KN. De geboortige Winschotenaar Jaap Meijer (die ook niet weet waar *Soddem* vandaan komt) vertelt daarin een volksverhaal over een Winschoter rabbijn uit de eerste helft van de negentiende eeuw of nog eerder, die – kwaad over het ontbreken van een minjan [=quorum] voor de Toralezing – in zijn preek over *Sodom* en *Gomorra* zijn gemeente de oren wast. Hij herinnert eerst aan het getal van tien rechtvaardigen, omwille van wie God – op Abrahams soebatten – *Sodom* niet zou vernietigen:

Mor – zee rebbe – hier bin gain tiene. En hai ruip oet: ‘WINSCHOTEN, dat betai knet w’INSJGOTEM. Reminiscerende aan Gen. 13:13 ‘En de mannen van *Sodom* waren zondaren.’ In het Hebr. (vulgo): WE’INSJE (SODOM) GOT’EM. Si non e vero ...

Hier is de [s] van *Winschoten* gepalataliseerd en de finale [n] gelabialiseerd – in overeenstemming met niet-standaard wj, zoals in Den Besten (2006) besproken.

Belangrijker is wat er in het verjiddischte Hebreeuws gebeurd is: (a) De status-constructus-constructie (*insje Sedom*) is beknot, (b) *insje* moet eigenlijk *ansje* zijn, (c) *chottem* hoort in een echt citaat eigenlijk *chato-em* te zijn, en (d) het predicaat is ingekort. Vergelijk Gen. 13:13: *wə-ʔanšə səḏōmrāʔim wə-ḥaṭṭāʔim*¹⁵ Dat wil zeggen: ‘en de mannen van Sodom (ʔanšə səḏōm) [waren] slechteriken (rāʔim) en zondaars (ḥaṭṭāʔim)’. JIDD. *chottem* is afgeleid van HEBR. *ḥōṭ(ʔ)ʔim*, het meer regelmatige meervoud van HEBR. *ḥōṭ*? ‘zondaar’.

Nu zijn (c) en (d) niet zo erg. Bovendien kan *insj* ook opgevat zijn als een slordig uitgesproken **insjef* (Hebr. ʔinšīw ‘de bewoners / mannen ervan’). Verder verklaart het verhaal waarom Winschoten de bijnaam ‘Sodom’ kreeg: Sodom was de stad waar niet eens tien rechtvaardigen leefden om de stad te redden. Winschoten was de stad waar op een herfstdag niet eens tien mannen konden komen opdagen om de vereiste minjan voor de Tora-lezing te vormen. De vergelijking is zwaar overtrokken, maar meneer de rabbijn was kwaad, en het ging die sabbat nou juist om het verhaal van Sodom en Gomorra. Zo komen bijnamen ter wereld.

Maar dit verklaart nog niet waarom de bijnaam niet *Sedom* is, noch waarom Meijer geen bezwaar maakt tegen *insj(e)*. Om met het laatste te beginnen, *inse* is een arameïsme in het Hebreeuws: ARAM. ʔinšē ‘mensen’ (Zie Klein 1987: 42 en Jastrow 1903: 53). Verder bevat het Hebreeuws van de Talmoed Jeroesjalmi¹⁶ een aanwijzing dat de naam Sodom ook met [so] of [sɔ] kon beginnen: סודמין (d.w.z. *swdmjn*) ‘Sodomieten’ (Koehler & Baumgartner 1967-1990: III, 702).¹⁷ In de lange vorm was de woordspeling dus: ‘Winschoten betekent *wʔinsje {Sodem / Soddem} chottem*’. De variant *Sodem* is een uitzondering op de diftongeringsregel voor de [ō] in AH, wellicht onder invloed van *Sodom* in de taal van de lokale christelijke bevolking. Halfrijm met *chottem* en vermijding van *Sodem / Sodom* kan *Soddem* bevorderd hebben: *we-insje Soddem chottem*. *Soddem* is zijn eigen leven gaan leiden, los van het begrip ‘Sodom’, zodat voor sommigen de variant *Sodem* in een kwade reuk kwam te staan. Pre-Labiale Ronding kon daarbij *Soddem* geen kwaad doen (→ *Soddom*), *Sodem* wel (→ *Sodom*).¹⁸

5 Tot besluit

Ik heb in dit artikel willen laten zien dat de etymologie van een aantal Bargoense jiddicismen op basis van de historische morfonologie van het Jiddisch kan worden opgelost. Bij sommige woorden kan op traditionele wijze op basis van vorm

15 Geciteerd naar de BHS-editie uit 1987 (BHS 1987).

16 Ook wel bekend als de Palestijnse Talmoed, tegenover de meer gezaghebbende Talmoed Bavli of Babylonische Talmoed, die meestal kortweg wordt aangeduid met ‘de Talmoed’.

17 Voor de spelling en de uitspraak van het Misjna-Hebreeuws zie Segal (1927).

18 Het zou kunnen dat Pre-Labiale Ronding in Ter Laan (1929) behalve niet-standaard wj ook Gronings is. Want naast de jiddicismen *jeudnpoerom*, *de maaïom*, *mekaaïom*, *poerom*, *stiekem* / *stiekom* geeft hij ook de latinismen *sentrom* en *solidom*.

en betekenis gewerkt worden: *eikel*, *hebbes* en *smeris*. *Piegem* en *Sodem* / *Sod-dem* vormen grensgevallen. Maar *gossiemiñe*, *kloffie*, *nozem*, *porum* en *prinsemarij* vereisen een puur formele benadering. Als neveneffect van een en ander is bij *kloffie* een geheel doorzichtige Hebreeuwse samenstelling boven water gekomen en bij *prinsemarij* een tot nog toe voor het NJ onbekende wjse dubbele meervoudsvorm.

Appendix. Etymologische tekorten bij Moormann

In het kader van andere artikelen (Den Besten 2004, 2005 en 2006) heb ik me al kritisch uitgelaten over een aantal etymologieën van Moormann. Die kritiek zal ik hier niet herhalen, maar er blijft nog genoeg over:

1. *Gesibe* ‘schrijfsel’ en *kassaaf* ‘brief’ kunnen niet – zoals Moormann (2002: 235) lijkt te suggereren – allebei op JIDD. *kesiwe* ‘geschrift’ en AH *kesowi* ‘mijn brief’ teruggaan. *Gesibe* gaat terug op JIDD. *kesiwe* en *kassaaf* op JIDD. *kesaaf* ‘brief’ (HEBR. *ḵṣṣā* en *ḵṣṣā*). Mogelijk heeft Moormann *kesowi* (HEBR. *ḵṣṣā*) alleen bedoeld als basis voor BRG. *casavie* / *kassavie* / *kezavie* ‘brief(je), bankbiljet’ [BT], maar de stamklinker klopt niet en bovendien zou AH *kesowi* in het Jiddisch **kesowe* zijn. Vermoedelijk is *casavie* een Nederlandse verkleinvorm (vgl. *cassaafje* in br16), met PJNSE voicing van de [f]. (Vgl. KN: 26.)

2. Hebrijsmen die Moormann ‘ontgaan’ lijken te zijn, zijn bijvoorbeeld *colgem* [lees *sjolgem*] ‘tafel’ en *tijbel(tje)* ‘kist, kistje’ in br16 en *einsjalm* ‘lelijk’ in br42: JIDD. *sjolchen*, *teiwel* (= *teiwel* + diminutief) en **ein sjallem* (HEBR. *šulhān*, *tevā*, en *šālem* ‘niet { compleet / stevig / gezond }’).¹⁹

3. Moormann had ‘*goolf mediene*, Koninkrijk’ [br16] makkelijk kunnen oplossen, want hij kende de samenstellende delen. Het is JIDD. *cholef-medine* ‘melk-land’, dus ‘[het] Koninkrijk [der Nederlanden]’ oftewel ‘Nederland’.

4. Ook had Moormann aan de hand van AL: pp. 397, 570, 575, 568, kunnen vaststellen dat *meline* [br37] waarschijnlijk een Jiddisch hebraïsme voor ‘herberg’ is en dat er achter het lemma ‘*meline*, mulder, molen’ een misverstand schuilgaat: ROTW. **Meline* ‘herberg’ en **Molen* ‘herberg’ (AL: *Maline* resp. *Molun* / *Molon*) zijn synoniem (HEBR. *molnā* resp. *malōn*). De lezing ‘mulder’ [sic: ‘herbergier’] moet dan teruggaan op een misverstaan **bal-meline* of **balmolen* (met *bal-* ‘heer [van]’).

5. Verder had Moormann met behulp van v&p *pleinjenen* / *planjen* ‘huilen’ [brn 16, 38] en *dormen* / *dolmen* ‘slapen’ [brn 16, 20, BT] als Jiddische romanismen kunnen identificeren, en *kimpet* ‘kraam[bed]’ [BT] als Duits-Jiddisch.

6. Tenslotte had Moormann met behulp van v&p en eigen kennis van het Duits een aantal minder doorzichtige Duits-Jiddische woorden kunnen behandelen. Ik neem als voor-

19 De <a> in *einsjalm* in plaats van de te verwachten [o] is onregelmatig, maar wordt bevestigd door PW en SH: *ainsjaalm* / *ainzaalm* ‘simpele ziel’ [PW], *ainzaalm* ‘halve gare’ [SH]. Zie ook *ainsjaume sjeikes* ‘slecht mens’ en *ainsjaume* ‘slecht mens, big’ en vergelijk *besjaumen* ‘betalen’ (< *besjollenen*) (Postmus 1992).

beeld de BT: geen commentaar behoeven woorden als ‘Smeichler (Schmeichler), vleier, mooi-prater’, ‘Nase, neus’, en ‘Ham (Heim), huis [...]’. Die woorden zijn direct herkenbaar en/of de etymologie staat erbij, maar andere vragen een beetje uitleg. Bijvoorbeeld ‘Habbekras, bagatel. [...]’, ‘Sjoele, kerk’ en ‘Sparber, parapluie’.

Bibliografie

Afkortingen: AL=Avé-Lallemant (1862) – BT=Köster Henke (1906) – BW=Endt & Frerichs (1974) – GT=Van Bolhuis (1937) – KN=Van de Kamp & Van der Wijk (2006) – PW=Potjewijd (1977) – SH=Steenhuis (1977) – v&p=Voorzanger & Polak (1915) – VA=Van Aalst (1975) – VA-A=Van Aalst (1946) – VB=Van Bekkum (1999)

- Althaus 2003 – H.P. Althaus: *Kleines Lexikon deutscher Wörter jiddischer Herkunft*. München.
- Avé-Lallemant 1862 [1980] – J.C.B. Avé-Lallemant: *Das deutsche Gaunerthum in seiner sozial-politischen, literarischen und linguistischen Ausbildung zu seinem heutigen Bestande*. 4e deel. Leipzig. [fotomechanische herdruk, Hildesheim / New York.]
- Avneyon 2002 – E. Avneyon: *Milon Sapir: Milon ivri – ivri entziklopedi besitat ba howeh ...* Israel.
- Beem 1970 – H. Beem: *Jerosche. Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het Nederlandse taalgebied*. 2^e, gewijzigde en aangevulde druk. Assen.
- Beem 1974 – H. Beem: *Uit Mokum en de Mediene*. Assen.
- Beem 1975 – H. Beem: *Sje'erit: resten van een taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch*. 2^e druk. Assen.
- Berns 1993 – J. Berns: *Hij zeit wat. De Amsterdamse volkstaal*. 's-Gravenhage. [3^e, herziene uitgave van het gelijknamige boek van Jo Daan (1948)].
- BHS 1987 – *Biblia Hebraica Stuttgartensia* [...] quae [...] ediderat R. Kittel. Editio funditus renovata [...] ediderunt K. Elliger et W. Rudolph. Editio tertia emendata opera W. Rudolph et H.P. Rüge. Stuttgart.
- De Tollenaere 1960 – ‘Van nootsums, nozempijs, nozems’ en nozems’. In: *De Nieuwe Taalgids* 53: 56-57.
- Den Besten 1999 – H. den Besten: ‘Bespreking van Sanders (1999)’. In: *Nederlandse Taalkunde* 4: 367-372.
- Den Besten 2004 – H. den Besten: ‘Bespreking van Moormann (2002)’. In: *Nederlandse Taalkunde* 9: 263-266.
- Den Besten 2005 – H. den Besten: ‘De valkuilen van een nieuw Bargoens woordenboekje en de makkes van de bargoenistiek. – Naar aanleiding van Roskam (2002)’. In: *Neerlandistiek.nl* 05.03.
- Den Besten 2006 – H. den Besten: ‘Jiddisch Hebreeuws in Nederlands en Bargoens’. In: *TNTL* 122: 233-259.
- Den Besten 2008a – H. den Besten: ‘Eine neue hebräische Lesart für *Kluft* “Anzug”’. In: *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 33: 361-368.
- Den Besten 2008b – H. den Besten: ‘Jiddisch-Hebreeuwse letternamen in het Nederlands en het Bargoens’. In: *TNTL* 124: 334-354.
- Endt & Frerichs 1974 – E. Endt & L. Frerichs: *Bargoens woordenboek. Kleine woordenschat van de volkstaal: volkstaal-ABN, ABN-volkstaal*. 2^e, verb. en verm. druk. Amsterdam.
- Even-Shoshan 2003 – A. Even-Shoshan: *Ha-milon ha-ivri ha-merukaz*. Jeruzalem.
- Even-Shoshan 2004 – A. Even-Shoshan: *Milon Even-Shoshan. Mekhudas u-me'udkan lishnot halpayim*. [Vernieuwd en up-to-date tot het jaar 2000.] 6 delen. Jeruzalem.
- Jastrow 1903 – M. Jastrow: *A dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Misdrashic literature*. 2 delen. Londen & New York. [fotomechanische herdruk, Jeruzalem]
- Klein 1987 – E. Klein: *A comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Jeruzalem-Haifa.
- Klepsch 2004 – A. Klepsch: *Westjiddisches Wörterbuch. Auf der Basis dialektologischer Erhebungen in Mittelfranken*. 2 delen. Tübingen.
- Kluge 1901 [1987] – F. Kluge: *Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprache und der verwandten Geheimsprachen*. Deel 1: *Rotwelsches Quellenbuch*. Straatsburg. [fotomechanische herdruk, Berlijn]

- Koehler & Baumgartner 1967-1990 – L. Koehler & W. Baumgartner: *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*. 3. Auflage. 4 delen. Leiden.
- Köster Henke 1906 – W.L.H. Köster Henke: *De Boeventaal. Zakwoordenboekje van het Bargoensch, of de taal van de jongens van de vlakte, in woorden en zinnen alfabetisch gerangschikt*. Dokkum.
- Kutscher 1982 – E.Y. Kutscher: *A History of the Hebrew Language*. Jeruzalem & Leiden.
- Meijer 1984 – J. Meijer: *Tolk van 't olle volk. Joods supplement op het Nieuw Groninger woordenboek van K. ter Laan*. Heemstede.
- Moormann 1932-1934 – J.G.M. Moormann: *De Geheimtalen*. Deel 1: *Een studie over de geheimtalen in Nederland, Vlaamsch-België, Breyell en Mettingen*. Deel 2: *Bronnenboek*. Zutphen.
- Moormann 2002 – J.G.M. Moormann: *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk met een nieuw, nagelaten deel*, bezorgd door N. van der Sijs, met een inleiding van E. Endt. Amsterdam-Antwerpen.
- Niborski & Vaisbrot 2002 – Y. Niborski & B. Vaisbrot: *Yidish-frantseyzish verterbukh / Dictionnaire yiddish-français*. Avec le concours de S. Neuberg. Parijs.
- Philippa e.a. 2007 – M. Philippa e.a. (red.): *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* Ke-R. Amsterdam.
- Postmus 1992 – L. Postmus: *Restanten van het Gronings Jiddisch. Een fonetisch onderzoek*. Doctoraalscriptie RU Groningen.
- Potjewijd 1977 – T. Potjewijd: *Leven en werken in Winschoten in de negentiende eeuw*, met een lijst van joodse woorden en zegswijzen samengesteld door de Werkgroep ad hoc. Winschoten.
- Sanders 1999 – E. Sanders: *Boeventaal & Gabbertaal. Twee Bargoense woordenboekjes uit de eerste helft van de 20de eeuw*, ingeleid door –. Amsterdam.
- Segal 1927 – M.H. Segal: *A Grammar of Mishnaic Hebrew*. 2e, herziene ed. Oxford.
- Steenhuis 1978 – F.H. Steenhuis: *Stoere en Olderwetse Grunneger Woorden, verder wat Laiden, Gezegden, Roadsels en ook het Winschoter Bargoens*. Wildervank.
- Stern 2000 – H. Stern: *Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten*. Tübingen.
- Tempelaars 1998 – R. Tempelaars: 'De correspondentie over woorden tussen de redacteuren, de medewerkers en de gebruikers van het WNT'. In: F. Heyvaert e.a. (red.), *Het grootste woordenboek ter wereld. Een kijkje achter de kolommen van het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT)*. Den Haag-Antwerpen.
- Ter Laan 1923 – K. ter Laan: *Nieuw Groninger woordenboek*. Groningen-Den Haag.
- Van Aalst 1946 – H. van Aalst: *Onder martieners en bietsters*, bewerkt door C.J. Jansen en drs. A.J. Jansen. Rotterdam.
- Van Aalst 1975 – H. van Aalst: *Onder martieners en bietsters. Een zwerversleven*, opnieuw bewerkt door J.J. Cramer, met een voorwoord van S. Carmiggelt. Amsterdam. [oorspr. uitg. 1946]
- Van Bakkum 1999 – W.J. van Bakkum: 'Reconstruction of Yiddish Colloquial in Winschoten'. In: H.L.J. van Stiphout (red.), *All Those Nations... Cultural Encounters within and with the Near East. Studies Presented to Han Drijvers [...]*. Groningen, 1-12.
- Van Bolhuis 1937 – F.G. van Bolhuis: *De Gabbertaal. Woordenlijst van het Bargoens*. Ede.
- Van de Kamp & Van der Wijk 2006 – J. van de Kamp en Jacob van der Wijk: *Koosjer Nederlands. Joodse woorden in de Nederlandse taal*. Amsterdam-Antwerpen.
- Van Duinhoven 1996 – S. van Duinhoven: 'Hakkuh!!'. In: *De Groene Amsterdammer*, 27 nov. 1996 <www.groene.nl/1996/48/sd_gabbe.html>
- Van Ginneken 1913 – J. van Ginneken: *Handboek der Nederlandsche taal*. Twee delen. Nijmegen.
- Van Iependaal 1935 – W. van Iependaal: *Polletje Piekhaar*. Zeist.
- Van Iependaal 1937 – W. van Iependaal: *Lord zeepsop*. Zeist.
- Van Iependaal 1938 – W. van Iependaal: *Adam in ongenade*. Amsterdam.
- Van Iependaal 1957 – W. van Iependaal: *Volkstaal en volkshumor*. Bussum.
- Van Iependaal 1963 – W. van Iependaal: Willem van Iependaal omnibus. Bussum.
- Voorzanger & Polak 1915 – J.L. Voorzanger & J.F. Polak: *Het Joodsch in Nederland. Aan het Hebreewsch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen*. Amsterdam. [Facsimile-editie, Utrecht]
- Vrijman 1955 – J. Vrijman: (a) 'De nozems van de Nieuwendijk'. *Vrij Nederland*, 20 augustus 1955, (b) 'De nozems en de jeugdleiders', *Vrij Nederland*, 27 augustus 1955, (c) 'De nozems eisen het volle pond', *Vrij Nederland* 4 september 1955
<homepages.hetnet.nl/~rpn60/VrijNederland.20-8-55.htm en idem 27.8.55 resp. 3-9-55>

- Weinberg 1973 – W. Weinberg: *Reste des Jüdischdeutschen*. 2. erweiterte Auflage. Stuttgart.
- Weinberg 1994 – W. Weinberg: *Lexikon zum religiösen Wortschatz und Brauchtum der deutschen Juden*, herausgegeben von W. Röhl. Stuttgart.
- Weinreich 1977 – U. Weinreich: *Modern English-Yiddish Yiddish-English Dictionary*. New York.
- Weiß 1896 – C.Th. Weiß: 'Das Elsässer Judendeutsch'. In: *Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Literatur Elsass-Lothringens* 12, 121-182.
- Wolf 1985 [1993] – S.A. Wolf: *Deutsche Gaunersprache. Wörterbuch des Rotwelschen*. [Unveränderter Nachdruck der 2. Auflage von 1985.] Hamburg.